

WALTRAUD HEINDL

Egyetemi reform – társadalmi reform Megjegyzések az 1854–55. évi „Egyetemi Szervezeti Törvény” tervéhez*

A 19. század ötvenes éveinek oktatási reformját a szakirodalom részletesen tárgyalja és méltatja.¹ Kiemeli, hogy a reform döntő jelentőségű volt Ausztria szellemi életének fejlődésében. Az egyetem szervezeti reformjának terveiről azonban igen keveset tudunk. Az ismeretes, hogy Leo Thun-Hohenstein gróf, oktatási miniszter, aki az újjászervezés atyja volt, a humboldti egyetemet tekintette modellnek, viszont keveset tudunk az akadémiai hatóságokkal kapcsolatos elképzeléseiről.² Ez tulajdonképpen meglepő, hiszen társadalompolitikai szempontból nagy jelentősége van annak, hogy egy egyetemnek milyen az alapszabálya, hogy kitől és milyen mértékben függ, hogy az egyetemen megtalálható, többnyire igen eltérő érdekű csoportok közül melyek azok, amelyek az egyetem ügyeibe való beleszólási vagy döntési joggal bírnak.

A valóságban 1849 és 1873 között, vagyis az „Akadémiai Hatóságok Szervezetéről” szóló Ideiglenes Törvény” megjelenése³ és a végleges szabályozás⁴ közötti időszakban egy sor tervezet és elképzelés látott napvilágot, amit részint a hatalom (a császár, a miniszterek, a Reichsrat), másrészt

*A fenti tanulmány az 1981. november 26-án Bécsben, a bécsi és a budapesti Tudományos Akadémiák „Ausztria és Magyarország” albizottságainak ülésén elhangzott referátum átdolgozott és kibővített változata. Az ülésen az „Ausztria és az Osztrák–Magyar Monarchia minisztertanácsi jegyzőkönyveinek (1848–1918) kiadása” problémakörével foglalkoztak, amelyen az osztrák és a magyar történészek közösen dolgoznak.

E tanulmány német nyelven a „*Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*”-ban jelenik meg.

¹Hans Lentze: Die Universitätsreform des Ministers Graf Leo Thun-Hohenstein (Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 239/2. Graz–Wien–Köln 1962) vö. továbbá *Alphons Lhotsky*: Das Ende des Josephinismus. Epilegomena zu Hans Lentzes Werk über die Reformen des Ministers Grafen Thun. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 15(1962). 526–549; új kiadásban: *Historiographie, Quellenkunde, Wissenschaftsgeschichte* (Wien 1972). 258–290.; *Richard Meister*: Entwicklung und Reformen des österreichischen Studienwesens. (Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 239/1, Wien–Graz–Köln 1962.) *Ernst Winter*: Revolution, Neoabsolutismus und Liberalismus in der Donaumonarchie. Wien 1969, 65–76.; régebbi irodalomból L: *Geschichte der Wiener Universität von 1848 bis 1898*. Als Huldigungsfestschrift zum 50 jährigen; Regierungsjubiläum Seiner k. k. Apostolische Majestät des Kaiser Franz Joseph I. Wien 1898. 25–51.; *Gustav Strakosch-Grassmann*: *Geschichte des Österreichischen Unterrichtswesens*. Kroneuburg 1905. Lásd különösen ennek forrásjegyzékét. *Die Universitäten* (Jahrbuch des städtischen Realgymnasiums in Kroneuburg, Kroneuburg 1901–02).

²Lentze: 278. Ismerte a szóban forgó anyagot, de nem használta fel; *Franz Gall*: *Die Doktorerkollegien der vier Fakultäten an der Wiener Universität 1849–1873*. In: *Student und Hochschule im 19. Jahrhundert. Studien und Materialien* (= *Studien zum Wandel von Gesellschaft und Bildung* 12, Forschungsunternehmen 19. Jahrhundert der Fritz Thyssen Stiftung, Göttingen 1975) 47–61., elsősorban az egyetemi Szervezeti Törvény körüli vitát ismerteti az 1860-as évekből.

³RGB1 401/1849.

⁴RGB1 63/1873.

a különböző egyetemi csoportok fogalmaztak meg. Egy olyan modernizációs periódusban, mint amilyenek az 1850-es évek számítottak, természetes, hogy minden tényező megkísérelte az egyetemnek, mint igen fontos társadalmi intézménynek a maga társadalmi programjába történő bevonását. Ezért tartott egy negyedszázadig, míg sor került a végleges rendezésre.

Bár a bécsi egyetem (a továbbiakban erről lesz szó) alapokmányával kapcsolatos vita a neoabszolutizmus korában nem záródott le, az mégis reprezentálja azt a kísérletet, hogy a társadalmi struktúra változásához „felülről” mintegy programot adjanak. Rengeteg tévedés és félreértés élt ebben az átmeneti periódusban abban a vonatkozásban, hogy egy ilyen programszerű társadalmi átalakítás mennyiben valósítható meg, s végső soron a programok céljaikkal ellentétes eredményekhez vezettek.

Előzetes megjegyzések

A 18. században a birodalom bürokratikus hatalmi gépezetté alakulásával párhuzamosan a régi jezsuita egyetem állami intézménnyé vált, autonómiáját lépésről lépésre megszüntették. Az egyetemet megfosztották igazságszolgáltatási jogától és a vagyonától, 1874-ben pedig a négy fakultást professzoraival együtt az állam által kinevezett oktatási igazgatók alá rendelték. Ezek az igazgatók hívták össze a kari üléseket, ahol ők elnököltek, ők ellenőrizték az egyetemi tanárok tevékenységét, figyelemmel kísérték, hogy a professzorok előadásukban az előírt tankönyveket követik-e, és hogy a diákok fegyelme és tanulmányi előmenetele megfelelő-e.⁵

Jellemző volt erre az egyetemi alapokmányra, különösen a régi bécsi egyetemre, hogy az egyetem testületi jellegét érintetlenül hagyták⁶: a karok továbbra is az oktatókból és az ott végzett doktorokból álltak, továbbá a „helyszínen” gyakorló orvosokból és ügyvédekéből, akik számára egyébként kötelezővé tették, hogy ha más belföldi egyetemeken doktoráltak is, magukat a bécsi egyetem megfelelő karán bejegyeztessék. Azok a professzorok, akik doktori fokozatukat más belföldi egyetemen szereztek, bizonyos körülmények között felvetethették magukat a karra, elvben azonban nem tartoztak a kar testületébe.⁷ A kar, kivéve a tanulmányi ügyeket, amelyekre nézve az oktatási hatóságoknak volt alárendelve, a dékán vezetése alatt állt. A dékánt az oktatási igazgató ellenőrzésével a kar tagjai sorából választották. Dékán lehetett oktató vagy nem oktató doktor, esetleg professzor is. Bizonyos időszakokban, pl. Mária Terézia uralkodása alatt azonban teljesen megtiltották azt, hogy egyetemi tanárok dékáni vagy rektori méltóságot viseljenek, II. József idején viszont csak professzorok viselhetek ilyen tisztséget. II. Lipót és II. (I.) Ferenc idején professzorokat és doktorokat is meg lehetett választani, míg végül az 1818-as törvény értelmében a jogi és az orvosi karon professzorok nem viselhetek egyetemi méltóságokat.⁸ A professzorok kizárását a tisztségekből azzal indokolták, hogy a dékáni vagy rektori tisztség viselése az egyetemi tanárt akadályozza oktatási feladatainak elvégzésében, és ezen felül a professzorok gyakran

⁵*Christoph Thienen-Adlerflycht*: Wandlungen des österreichischen Studiensystems in Übergang vom 18. zum 19. Jahrhundert. In: Student und Hochschule im 19. Jahrhundert (zit. Anm. 2) 30 f. A 18. századi oktatási reformról. *Grete Klingenstein*: Vorstufen der Geschichte der Theresianischen Studienreformen in der Regierungszeit Karls VI. In: Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 76(1968) 327–377.; *Uő.*: Akademikerüberschuss als soziales Problem im aufgeklärten Absolutismus. Bemerkungen über eine Rede von Joseph von Sonnenfels' aus dem Jahre 1771. In: Bildung, Politik und Gesellschaft, Studien zur Geschichte des europäischen Bildungswesens im 16. bis zum 20. Jahrhundert (= Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit 5, hg. Grete Klingenstein, Heinrich Lutz, Gerald Stourzh, Wien 1978) 165–204.; *Csáky Moritz*: Von der Ratio Educationis zur Educatio Nationalis. Die ungarische Bildungspolitik zur Zeit der Spätaufklärung und des Frühliberalismus. uo. 205–218.

⁶*Gall*, 47.

⁷Vö.: *Rudolf Kink*: Geschichte der k. Universität zu Wien, Wien 1854. 432–590.

⁸*Thienen-Adlerflycht*, 30.

csak rövid ideig, átmenetileg tartózkodnak az egyetemen, így nemigen képviselheték a kar érdekeit.⁹

A rektort, aki az egész egyetem élén állt, 1848 előtt a kar bármelyik tagja közül választhatták. Ezt a tisztséget azonban hosszú idő óta nem professzor, hanem egy neves közéleti személyiség töltötte be.¹⁰ A rektor állt az akadémiai szenátus élén (ezt Bécsben egyetemi konzisztóriumnak nevezték). A szenátus a kancellárból, négy oktatási igazgatóból, négy dékánból, négy seniorból (ezek lehettek professzorok vagy doktorok), az akadémiai nemzetek (német, magyar, szláv, olasz) négy prokurátorából és egy jogtanácsosból állt.

Bár a karokat eredeti jellegüktől sok vonatkozásban megfosztották, mégis fontos szerep jutott nekik. A karok voltak az egyetemi tradíció hordozói, amellet hatósági feladatokat láttak el: kezelték az egyetem vagyonát, doktori képesítést, szakmai véleményt adtak, joguk volt illetéket szedni a különféle vizsgák után és az alapítványokat kezelni. Mivel a professzorok csak kivétellek voltak a fakultások tagjai, így az egyetem igazgatása és pénze – tehát az egyetemi hatalom – nagyrészt a doktorok kezében volt. Olyannyira, hogy a karokat a nyilvánosság előtt is ők képviselték. A professzoroknak lényegében nem volt több joguk, minthogy az előírt és az udvari oktatási bizottság által is jóváhagyott könyvekből tanítsanak.

Eppen azért, mert ez az egyetemi rendszer ma igen távol áll tőlünk és ezért kevésbé érthető számunkra, fel kell hívni a figyelmet egy olyan tényre, amit Alphons Lhotsky hangsúlyozott, nevezetesen arra, hogy Ausztriában, e szisztéma ellenére, ebben az időben virágzó tudományos élet folyt.¹¹ A kutatások azonban nem az egyetemeken, hanem az udvari intézetekben folytak. Így élesen szétvált az oktatás és a kutatás. Az egyetemek tisztán oktatási intézmények voltak; tanárok, tisztviselők és papok képzését szolgálták. Tevékenységükbe az állam, mint más oktatási intézmények életébe is, mintegy magától értetődően beavatkozott.

Az 1848-as forradalom során 1848. március 30-án von Sommaruga báró, az első oktatási miniszter, egy hivatalos nyilatkozatában nyíltan síkra szállt az osztrák egyetemek oktatási és tanulási szabadsága mellett, és kilátásba helyezte a tanulmányi rend ilyen értelmű reformját. Az adott szót hamarosan beváltották.¹² 1849. szeptember 30-án már megjelent az „Akadémiai Hatóságok Szervezetéről szóló Ideiglenes Törvény”,¹³ ami két részből állt. Az első rész valamennyi osztrák egyetemre vonatkozott, a második kizárólag a bécsi és a prágai egyetemekre, ahol „jellegzetes viszonyok” uralkodtak. Az egyetemi önkormányzat fontos új szabályként az oktatási igazgató tisztségét eltörölték, ezzel megszűnt az állam gyámkodása az egyetem felett, és az önkormányzatot a szabadon választott dékánok gyakorolhatták. A tanári testületek tagjaiból választott akadémiai szenátus lett a tanulmányi ügyek vezető testülete. Ez általában a rektorból, a rektorhelyettesből, a dékánokból és a dékánhelyettesekből, a négy kar tanári testületéből állt. A rektort is a kinevezett egyetemi tanárokból és évente más karról választották a karok képviselői (nem pedig a négy „történelmi” nemzet prokurátorai, mint korábban).

A bécsi és a prágai egyetemek számára, ahol régi hatalommal bíró doktori kollégiumok működtek, külön szabályzatot alkottak (az ideiglenes törvény második része): a doktori kollégiumok továbbra is fennmaradhattak. A törvény úgy hangzott, hogy a kar professzorokból, doktorokból és beiratkozott hallgatókból áll. Mindössze két képviselői szerv létrehozását vették tervbbe, egy

⁹ „Auseinandersetzung der Motive für die Grundzüge über die statutarische Verfassung der Wiener Universität” Thuns, Thun előterjesztése, dátum nélkül, in: Beilage zum Ministerkonferenzprotokoll (a következőkben MK.) 1854. december 2-, 12-, 16- és 19-éről, 1855. január 13-ról, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (a következőkben: HHSTA), Kabinettskanzlei (a következőkben: Kab.Kanzlei), MCZ. 3940/1854. Ezek az iratok megjelennek a „Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867”-ban, Abteilung III.: Das Ministerium Buol-Schauenstein, Band 3. 1853. október 11.–1854. december, Wien 1983).

¹⁰ Kink: 1. 626. Anm. 841.

¹¹ Alphons Lhotsky: Österreichische Historiographie, Österreich. Archiv, Schriftenreihe des Arbeitskreises für österreichische Geschichte. Wien 1962. 139–156.

¹² Geschichte der Wiener Universität. 25.

¹³ L.: 3. sz. lábjegyzet.

professzori és egy doktori kollégiumot. A négy kar mindkét kollégiumának saját, szabadon választott dékánja és dékánhelyettese volt. A doktori testület dékánjai egyben részvételi és szavazati joggal bírtak a professzorok kollégiumában és fordítva is, a professzori kollégium dékánja hasonló jogokat élvezett a doktori kollégiumban. A doktori kollégiumok dékánjai az akadémiai szenátus tagjai voltak. Ez Bécsben a rektorból, a rektorhelyettesből, a kancellárból, a négy dékánból és a négy dékánhelyettesből (professzori kollégium), valamint a doktori kollégium négy dékánjából állt. Míg az Osztrák Császárság többi egyetemén a rektor csak a professzorok soraiból lehetett választani, Bécs és Prága különleges szabályozással rendelkezett, miszerint valamennyi immatrikulált doktor választható volt, bár egyidejűleg hangot adtak annak a reménynek, hogy „rendszerint kiváló professzor” kerül a rektori székbe.^{1 4}

Ez az ideiglenes törvény kompromisszum volt, amely az 1849-es év reformjának két kiemelkedő képviselője között jött létre. Ernst von Feuchtersleben báró, orvos, költő és filozófus, az újonnan létrehozott oktatási minisztérium államtitkár-helyettese, aki maga is a doktori kollégium tagja volt, az angol college-rendszer, valamint a természettudományi és orvosi téren kitűnő francia szakiskolarendszer híve volt, és előnyben részesítette a doktori kollégiumot. Franz Exner filozófus, korábban prágai egyetemi tanár, a német minta mellett szállt síkra.^{1 5} E két irányzat közötti kompromisszum szerencsétlen következménnyel járt: 1849-től 1873-ig a Bécsi Egyetem két kollégiuma ellenségesen állt szemben egymással. Ez természetesen gátlólag hatott a törvényesen előírt közös tevékenységre is. Miután az 1849. évi „Ideiglenes Törvény” célja az volt, hogy az akadémiai szenátus létrehozásával a doktorokat régi hatalmuktól megfossza (a szavazati arány 8:4 volt a professzorok javára), a doktorok indítottak támadást a törvény ellen. A filozófiai fakultás doktori kollégiuma már 1853-ban elutasította a törvényt, a jeles Sebastian Brunner, akkori doktor-dékán vezetésével, és követelte a doktorok régi jogainak újból érvényre juttatását.^{1 6} Hasonló kérvényt nyújtottak be nem sokkal később az orvosi kar doktori kollégiumának tagjai is.^{1 7} Heves vitákat váltott ki egy negyedszázadon át a doktorrá avatások megrendezésének ügye, amit a doktorok, a történelmi hagyományokra hivatkozva, maguknak követeltek.^{1 8}

Az 1854/55. évi „Egyetemi Szervezeti Törvény” tervezete

Vagy a reform tökéletesítése céljából, vagy azért, hogy a korábban vázolt körülményeknek véget vessen, Thun kidolgozott egy törvénytervezetet a Bécsi Egyetem számára, amit a miniszteri konferencia 1854 decemberében, illetve 1855 januárjában tárgyalt. Ebben fontos, az „Akadémiai Hatóságok Szervezetéről szóló Ideiglenes Törvény”-től eltérő szabályozásokat javasolt.^{1 9}

Először is megváltozott a kar összetétele. A kar – a tervezet szerint – csak egymással egyenlő jogokkal rendelkező professzorokból és doktorokból állt. A diákok tagságát megszüntették (2. §).

A 3. § azonban azzal gyengítette az egyenlőséget, hogy az 1849-es törvénnyel szemben a professzorok és a doktorok kompetenciáját a professzorok javára korlátozta. A fakultások vezetését részletesebben szabályozták, és egy bizottságra ruházták. Ez a rendes professzorokból és annyi rendkívüli professzorból állt, amennyi a rendes professzorok számának felét nem haladta meg, továbbá néhány „inkorporált doktorból”, akik vagy „sikeresen végezték oktatói tevékenységüket”, vagy pedig más tudományos teljesítménnyel tűntek ki. Ez a szabályozás azt célozta, hogy akik nem fog-

^{1 4} Geschichte der Wiener Universität. 29–36.

^{1 5} Uo., 30.

^{1 6} Gall, 51.

^{1 7} Thun 1854. június 4. Kab. Kanzlei, MCZ. 1801/1854.

^{1 8} Thun, a 9. sz. lábjegyzet alatt említett előterjesztése kitűnő forrás az 1849 utáni összetűzésekre vonatkozólag.

^{1 9} 1854. december 5-, 12-, 16- és 17-i, valamint 1855. január 13-i MK. (Lásd 9.sz. lábjegyzet), valamint „Entwurf für die Grundzüge über die statutarische Verfassung der Wiener Universität”, dátum nélkül, mint fenti MK. melléklete, a tervezetet a „Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867”. Abt. III. Band 3.

lalkoznak oktatással vagy tudománnyal, a jövőben ne kerülhessenek a karok vezetésébe. Ezt a tendenciát erősítette az 5. §, amely valamennyi karon plenáris ülés tartását tűzte ki. Ezt az oktatási minisztérium által megerősített, választott dékán vezetésével kellett megtartani (8. §), és az alábbi funkciói voltak:

1. A karnak mint testületnek az üzleti ügyeit végző hivatalnokok választása;
2. a kar vagyonának és alapítványainak kezelése;
3. alapítványok és ösztöndíjak odaitélése,
4. a kar testületi jellegével kapcsolatos határozatok meghozatala.

A tervet vizsgálva egyértelműnek látszik, hogy a kar vezetését a doktorok helyett a professzorokra kívánta ruházni. További lényeges változást jelentett az 1849-es „Ideiglenes törvény-nyel” szemben az a mód, ahogyan az egyetem egészének irányítását szabályozták. Az irányítást egy konzisztórium (akadémiai szenátus) hatáskörébe utalták (13. §), ami a rektorból, a kancellárból és a négy dékánból, a négy dékánhelyettesből és a négy seniorból állt, akiket minden esetben a kar „legtapasztaltabbjai” közül kellett választani (14. §). Itt már szó sem volt a doktori kollégium részvételi jogáról vagy legalább a doktorok képviselőinek részvételéről.

A rektort, aki az egész egyetem élén állt, az akadémiai szenátus választotta, háromévenként mindig más és más karról. A választást azonban a császárnak meg kellett erősíteni (15. §). A tervezet a rektornak fegyelmi jogkört biztosított: az egyetem bármely tagját „figyelmeztethette”, sőt akár funkciójából felfüggeszthette (16. §.).

További fontos rendelkezést tartalmaz a 19. §., amely az akadémiai nemzeteket feloszlottnak nyilvánítja, illetve a 22. §., amely úgy szól, hogy az akadémiai méltóságokat csak katolikusok viselhetik. Kivételek, a tervezet szerint, lehetségesek.

Ez a tervezet, amit úgy tűnik, hogy az oktatási miniszter maga készítette el,²⁰ nyilvánvalóan arra irányult, hogy az egyetem régi testületi jellegének maradványait teljes egészében felszámolja és azt humboldti mintára tudományos állami intézménnyé alakítsa, mint ahogyan ez a német egyetemekre jellemző volt. Ezt azonban Thun egyetlen egyszer sem mondta ki. Sőt, nagyon okosan érvelt a Habsburg Ház hagyományaira, a IV. Rudolf által létrehozott Rudolfina tudományos jellegére, az 1386. évi egyetemi statútumokra.²¹ Ez a császárnál kedvező fogadtatásra talált, hiszen az uralkodó ismerten nagyon vonzódott a Ház hagyományaihoz. Thun érveléséből az is kitént, hogy maga a történeti iskola talaján áll,²² a történelmi tradíciókból jogot kovácsolt.

A Thun által javasolt egyetem éppúgy, mint az a német egyetemek esetében is történt, csak a professzorok hatalmának kiszélesítése révén jöhetett létre. Az oktatási miniszter ezért kardoskodott a professzori testület pozíciójának megerősödéséért – először is az általa igen fontosnak minősített érv segítségével, a főiskolák tudományos voltával: mindenütt, ahol az egyetemeken a tudomány restaurációjára került sor, ez a professzorok tekintélyének növekedésével járt együtt, és ez „joggal” van így – gondolta Thun –, hiszen az intézmény boldogulásához a „dolgozó erők” (Thun szerint a professzorok) mellett nemigen lehet „heréket” tartani (ők a doktorok), akik csak a tisztelethelyeket foglalják el és a pénzösszegeket veszik fel.²³

²⁰ Allgemeine Verwaltungsarchiv (a következőkben: AVA.), Unterrichtsministerium, Allgemeine Reihe (a következőkben: UM., AR.) Nr. 1414 (1856.)

²¹ „Gegenbemerkungen des Ministers für Kultus und Unterricht Graf Leo Thun zum Protokoll der Ministerkonferenz vom 5., 12., 16- und 19. Dezember 1854. und 13. Jänner 1855 die statutarische Verfassung der Wiener Universität betreffend”, 1855. április 1-i keltezéssel, jelen MK. mellékleteként, a „Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867”. Abt. III. Band 3.

²² Lentze: különösen 236–250; Lentze: Die romantisch-konservative Richtung der deutschen Rechtsgeschichte, in: Geschichtsfreund. Mitteilungen des historischen Vereines der fünf Orte 106 (1953) 5–37.

²³ L.: 21. sz. jegyzet

Ezen oknál fogva Thun elvetette azt az ismételten megvitatott javaslatot,²⁴ hogy ismét vezessék be a tanulmányi igazgató intézményét. Nem illik egy professzor méltóságához, hogy elfogadja azt, hogy felügyelik,²⁵ ez magában bizalmatlanságot fejezne ki. Később, mikor Thun elképzeléseivel kapcsolatos ügy rosszul állt, és a tanulmányi igazgatók intézményének ismételt bevezetését „legmagasabb fórumon” határozták el, különösen nehéz lett volna „rangos professzorokat”, akik előtt Németország valamennyi egyeteme nyitva állott, egy ilyen egyetem számára megnyerni.²⁶ Thun a tanulmányi igazgatók kinevezését az egyetemi élet szempontjából egyenesen „veszélyesnek” minősítette: „Az emberi természetben meglévő hajlam könnyen kísértésbe viheti az igazgatót, hogy felettesi posztján hatalmát éreztesse”, írta Thun a professzorok védelme érdekében. Másrészt az is az emberi természethez tartozik, hogy professzorok jellemzőségéből az igazgatók kegyeit keresve, velük szemben engedelmes eszközöknek tetszelegnek, és így a „tanítótöbbség demoralizálódásának csírája” megjelenne. Ez ellen pedig nincs szer, az igazgatók különleges tulajdonságaitól eltekintve, ilyen tulajdonságnak véve a „tudomány őrzését, a tudomány sikerfeltételeinek ismeretét, az ehhez elengedhetetlen szabadság elismerését, . . . ami olyan megfontoltságot és jellemgazdagságot igényel, ami egyedül alkalmas arra, hogy az ember csak az ügyet, ne pedig más szempontokat tekintszen fontosnak.” Az ilyen tulajdonsággal rendelkező embereket nehéz volna tanulmányi igazgatói posztra találni, mivel ilyen emberek ritkán adódnak.²⁷

Ezzel szemben, javasolta a professzorok pozíciójának megerősítését, a rektor hatalmának egyidejű növelésével, és javasolta, hogy a rektor kapjon fegyelmi jogkört.

Mi legyen a kellemetlen doktori kollégiumokkal? Thun taktikai szempontokból – hiszen ez ellentmondott volna minden hagyománynak – tartózkodott a doktori kollégiumok teljes felszámolásától. Törvénytervezetében ezeket ténylegesen hatalom nélküli szervvé kívánta tenni, és ezen kívül javasolta, hogy csak a tudományokban érdekelt, vagy oktató doktorokból álljanak.²⁸ Ezáltal adva volt a lehetőség arra, hogy az egyetemen tanító docensek és tanársegédek bizonyos mértékig lehetőséget kapjanak az egyetemi grémiumokban történő részvételre.

Ezek a javaslatok a miniszteri konferencián hatalmas vitát váltottak ki és azonnali ellenjavaslatokat provokáltak.²⁹ Az oktatási miniszter ellenfelei, elsősorban Alexander von Bach báró belügyminiszter és Karl v. Krauss lovag, igazságügyminiszter voltak. Andreas v. Baumgartner báró pénzügyminiszter (egyben a bécsi egyetem fizika professzora, aki 1849-ben rektor volt, és a Tudományos

²⁴ „Bemerkungen des Ministers des Inneren zum Protokoll der Ministerkonferenz vom 5., 12., 16. und 19. Dezember 1854 und 13. Jänner 1855”, dátum nélkül, jelen MK. melléklete, „Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867”-ban, Abt. III., Band 3.

²⁵ L.: 21. sz. jegyzetel.

²⁶ Thun előterjesztése (Konzept), dátum nélkül (feltételezhetőleg 1856-ból), az AVA., UM., AR., Nr. 1414/1856-os gyűjtőkötetből.

²⁷ Uo.

²⁸ Thun ezzel a problémával kapcsolatban így fogalmaz: „Az eddig tapasztalt hiányosságok kiküszöbölése érdekében talán úgy is lehetne megoldást találni, ha a doktori kollégiumokat nem számolnánk fel teljesen, hanem megelégednénk a részleges feloszlattal. Például az illetékes professzori kollégiumba felvennénk a tudományos szempontból kimagasló doktorok egy részét, míg a fennmaradó hányadot teljesen kizárnánk a karról . . . Azonban igen nehéz egy ilyen megosztást megvalósítani, anélkül, hogy maradandó érzést keltenénk – véli Thun – akár kiválasztanánk, akár kineveznénk a doktori kollégiumba felveendő professzorokat. Ha a választás mellett döntünk, biztosak lehetünk abban, hogy ameddig csak kormány iránti ellenszenv létezik, mindig a legkonokabbak és a kormány szempontjából a legkevésbé kívánatos személyeket fogják megválasztani. Abban az esetben, ha a problémát kinevezéssel oldjuk meg, úgy először is minden bizonnyal elégedetlenséget okozunk, másodsor pedig a kormánynak számolnia kell azzal, hogy éppen a kinevezett személyek fognak előbb-utóbb a kormánnyal szembefordulni, és mint a doktorok jogainak igazi képviselői, éppoly konokul fognak viselkedni, mint azok, akik kinevezését el akarjuk kerülni.”

²⁹ L.: 1854. december 5-, 12-, 16- és 19-i, valamint 1855. január 13-i MK., és Bach és K. Krauss ellenérveit.

Akadémia elnöke), aki az egyetemi tananyag reformjánál Thun ellenfele volt,³⁰ ez alkalommal – érthető módon – a professzorok hatalmának erősítése mellett lépett fel, így támogatta Thun tervzetét. Ezzel szemben Alexander Bach, aki a forradalom alatti szerepét megtagadta ugyan, mégis mint belügyminiszter fontos közigazgatási és jogügyi reformokat vezetett be és a gazdasági struktúra átalakítása érdekében is számos intézkedést hozott,³¹ most – és ez meglepő – az egyetem szervezésében a forradalom előtti viszonyokhoz való visszatérést sürgette. Ugyanezt tette a szintén liberális reformer Krauss igazságügyminiszter is.³² A kettejük által beterjesztett „ellenjavaslat”³³ – a forradalom előtti gyakorlatnak megfelelően – az egyetem „tanulmányi intézmény” és „testület” jellegének szigorú szétválasztását irányozta elő. A tanulmányi intézményt a professzorok „határozták” volna meg, az államilag kijelölt tanulmányi igazgatónak, a doktorok testületének (akiké ismét az igazgatás, és ezzel együtt a hatalom lett volna), alárendelten. A professzorok hatalmának csökkentése tekintetében Bach és Krauss még tovább lépett: a professzorok csak akkor legyenek a doktori kollégium és ezzel a kar tagjai, ha a karra történő felvételüket kifejezetten kiérdemelték. A javaslat szerint ennek előfeltétele egy belföldi (vagy később meghatározandó feltételek mellett külföldi) egyetemen szerzett doktorátus, vagy pedig a bécsi egyetemen szerzett habilitáció. Ezzel az indítvánnyal a március előtti viszonyok teljes restaurációja mellett foglaltak állást.

Az itt vázolt nézetkülönbségek a miniszteri konferenciákon jutottak felszínre. Ez azért is feltűnő, mert azokon rendszerint sajátos „pártfegyelem” uralkodott. Amellett furcsa, hogy éppen az a feudális konzervatív Thun akarta az oktatásügy megújítását, aki más vonatkozásban nagyon is maradi volt. (Pl. 1852-ben, sőt 1849 után is az úriszéki bíraskodáshoz való visszatérést sürgette.³⁴ (Thun olyan radikális változtatást akart az egyetemi oktatás terén, amelyet 1848–49-ben,³⁵ majd az 1860-as években a liberális professzorok követeltek.³⁶ Bach és Krauss ezzel szemben – mint említettük –, bár reformernek és a modernizálás híveinek számítottak és főként gazdasági és jogi területeken bizonyos liberalizálást sem utasítottak el, nem titkolt szimpátiát éreztek a régi osztrák (és külföldön már meghaladottá vált) egyetem iránt.

A minisztertanácsi vitán aztán kiderült, hogy különösen Friedrich von Kübeck báró, a Reichsrat elnöke, Bach és Krauss mellé áll és a forradalom előtti egyetem restaurálását kívánja.³⁷ Így Thun a modern egyetem létrehozásának tervével a kormánykörökben alulmaradt. A 75 éves, rend-

³⁰ *Lentze*, 217–225; *Lentze*: Andreas Freiherr v. Baumgartner und die Thunsche Studienreform. In: *Anzeiger der philosophisch-historischen Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* 11(1959). 161–179.

³¹ *Waltraud Heindl*: Einleitung zu „Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867”, III. Abteilung: Das Ministerium Buol-Schauenstein, Band 2: 15. März 1853–9. Oktober 1853. (Wien 1979). XXVII–LVII.; *Hans Loew*: Alexander Freiherr v. Bach (phil.Diss. Wien 1947).

³² *Lorenz Mikoletzky*: Karl Freiherr von Krauss (1789–1881). Die Stellung eines österreichischen Staatsmannes zur Innenpolitik seiner Zeit. In: *Österreich in Geschichte und Literatur* 14/2 (1970). 57–71.

³³ Bach ellenjavaslatai.

³⁴ *Heindl*: Einleitung zu „Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867”. III. Abteilung. Band 2. XXVII.; *Christoph Thien-Adlerflycht*: Graf Leo Thun im Vormärz. Grundlagen des böhmischen Konservatismus im Kaisertum Österreich (Veröffentlichungen des Österreichischen Ost- und Südosteuropa – Institutes 6. Graz–Wien–Köln 1967) 34. f.

³⁵ Jellegzetes fényt vet ezzel kapcsolatban az egyetemek doktori kollégiumainak állásfoglalása a német egyetemek jénai gyűlésén (1848. szeptember), ahol a bécsi doktorok maguknak követték azt a jogot, hogy a kart képviseljék, fokozatokat ítéljenek oda, fellebbezéseket vizsgáljanak felül. Az oktató kollégiumok, véleményük szerint, az oktatási ügyek „osztályai”, akik kötelessége a doktorokkal karöltve megvalósítani a fenti feladatokat. A doktori kollégiumok a német általános karok képviselői körében érthető módon megütközést váltottak ki. *Geschichte der Wiener Universität*. 28.

³⁶ A 60-as évek eredményeivel kapcsolatban l.: *Gall*, 54.

³⁷ HHSTA. Reichsrat. Gremialakten 349/1856, valamint 962/1856.

kívül konzervatív Kübeck állásfoglalása nem meglepő.³⁸ Nem így a többi kormánytisztviselőé, különösen, ha figyelembe vesszük azokat a világnézeti attribútumokat, amelyek egykorúan a professzorokhoz és a doktorokhoz kapcsolódtak.

A doktori kollégium konzervatív volt, a reakció védőbástyája. Az ideológiai hovatartozást eldöntő kritérium abban az időben a 48-as forradalomhoz való viszonyon túl a katolikus egyházzal kapcsolatos állásfoglalás és – valamivel később, a konkordátum megkötésének időszakában – az egyház és állam viszonyának megítélése volt. Az orvosi, jogi és – mindenekelőtt – a katolikus teológiai fakultás doktori kollégiumai már 1851-ben elleneztek a protestáns Hermann Bonitz megválasztását a filozófiai kar dékánjává, akit Thun, mint a berlini középiskolai reform szervezőjét hívott meg Bécsbe, és nevezett ki az ókortudományok professzorává. Bonitz megválasztása ellen azzal érveltek, hogy a bécsi egyetem kizárólag katolikus jellegű, s ezt a jövőben is meg kell őrizni.³⁹ A 60-as években tetőzött a doktorok és professzorok ilyen jellegű ellentéte, amikor is a professzorok a liberalizmus jegyében nem fogadták el többé az egyetem kizárólagosan katolikus jellegét.⁴⁰ Paradox módon 1851-ben, Dr. Eugen v. Mühlfeld ügyvéd, maga is a doktori kollégium tagja, egy prokatolikus véleményt bocsátott ki Bonitz megválasztása ellen, a „konzervatív doktorok” számára,⁴¹ ugyanaz a Mühlfeld, aki 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlésen képviselő volt és aki a 60-as években mint a liberális párt képviselője a képviselőházban viharos szócsatában a konkordátum megszüntetéséért harcolt.⁴²

A professzorokat kortársaik ezzel szemben „liberálisnak” és haladónak tartották. A hatóságoknak, az 1848-as diákmozgalmak óta a „tudomány és forradalom összeszövődése” volt gyanús, és ez a feltételezés nem volt egészen légbőlkapott: Bécsen kívül is egy sor állam által alkalmazott, így annak lekötözött professzor támogatta a forradalmi diákság követeléseit.⁴³ A professzorok voltak azok, akik – Thunnak az 50-es években érvényben levő, hivatalos alkalmazási politikája ellenére (ugyanis ennek alapján elsősorban a katolikus-konzervatív körökből kikerülő professzoroknak biztosítottak állást) – a hatvanas években a szabadgondolkodású újságírókkal szövetkezve, az egyetem megújítása mellett, ennek katolikus jellege ellen, egy liberális program szellemében léptek fel.⁴⁴

Mai álláspontunkból kiindulva, amibe természetesen a későbbi fejlemények kimenetele is beletartozik, ellentmondásosnak tűnik, hogy a konzervativizmusnak és egy társadalmilag elit pártnak elkötözött oktatási miniszter hivatalának tekintélyét arra használja fel, hogy diákok generációit a liberalizmus irányába betolyálja, ugyanakkor pedig a reformista beállítottságú Bach és Krauss miniszterek egy olyan konzervatív intézményt támogassanak, ami már rég elavult.

A kortársak azonoan egészen más megvilágításban látták a dolgot, mint ahogyan erre gyakran utaltak is.⁴⁵ Az oktatási miniszter vitathatatlanul kiállt az egyetemek tudományossága, de ugyanakkor egy olyan generáció felnevelése mellett is, amely keresztény-konzervatív, az osztrák állampat-

³⁸Vö.: mindenekelőtt *Friedrich Walter*: Aus dem Nachlass des Freiherrn Carl Friedrich Kübeck v. Kübau. Tagebücher, Briefe, Aktenstücke. (Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs 45. Graz–Köln 1960).

³⁹Geschichte der Wiener Universität. 43.

⁴⁰*Gall*: 55; A doktorok és professzorok közötti ellentétekre vonatkozóan lásd még *Gall*: Alma Mater Rudolphina 1365–1965. Die Wiener Universität und ihre Studenten, von der Österreichischen Hochschülerschaft an der Universität Wien. 24. 170.

⁴¹Geschichte der Wiener Universität. 44.

⁴²*Karl Vocelka*: Verfassung oder Konkordat? Der publizistische und politische Kampf der österreichischen liberalen um die Religionsgesetze des Jahres 1868 (Studien zur Geschichte des österreichisch-ungarischen Monarchie. 17. Wien 1978). 52–68.

⁴³A krakkói egyetemmél kapcsolatosan pl. *Waltraud Heindl*: Universitätsreform und politisches Programm. Die Sprachenfrage an der Universität Krakau im Neoabsolutismus. In: Österreichische Osthefte 20 (1978). 81.

⁴⁴*Gall*, 55.

⁴⁵*Lentze*: Universitätsreform. 79–148.; *Lhotsky*: Das Ende des Josephinismus. 526 és 540.

riotizmus hordozója.⁴⁶ Ezt pedig nem remélhette azoktól a professzoroktól, akik az ő addig követett foglalkoztatási politikája révén kerültek oktatói székbe.⁴⁷ Ezzel a foglalkoztatási politikával arra törekedett, hogy a liberális és a nacionalista elemeket kizárja. A doktori kollégiumot pedig, amely főként a szabad foglalkozásúak képviselőiből állt, nem tarthatta megfelelő mértékben kézben. A doktorok egyébként is pusztán szakemberek voltak.⁴⁸ Márpedig egy olyan képzési rendszer, amely kizárólag szakembereket akart, anélkül, hogy az egész embert nevelte volna, homlokegyenest ellenkezett a neohumanista humboldti pedagógiai elképzelésekkel, amelyeknek pedig Thun elkötelezett híve volt.⁴⁹

Thun foglalkoztatási politikája azonban nem tudott gátat vetni a „protestáns-liberális egyetem” robbantó erejének. A fejlődés más irányban haladt, Thun nem értette meg, hogy mit jelent a „tudomány szabadsága”.

Alexander Bach belügyminiszter politikája ezzel szemben a reakciós tendenciák ellenére, nyilvánvalóan, egy polgári társadalom kiépítését célozta, egy olyan társadalomét, amelyben az uralkodó elit „műveltség és vagyon” alapján jön létre. Valóban, a doktori kollégiumban elsősorban a felső bürokrácia és a szabadfoglalkozásúak – orvosok, ügyvédek – vannak képviselve,⁵⁰ akik az úgynevezett „Bildungsbürgertum”-hoz tartoznak. Az iskolázottság a polgári emancipáció alapvető eszköze, főként Ausztriában, ahol a vagyon révén emancipálódni sokkal nehezebb volt. A doktori kollégiumok tagjai ezért Ausztriában a polgári társadalom szilárd részét képezték, és ha megnézzük ezeknek a kollégiumoknak az összetételét, felvetődik a kérdés, hogy azoknak egyes tagjai valóban olyan „konzervatívak” voltak-e, mint amilyen a doktori kollégiumoknak, mint kollektív testületeknek híre volt. Az állam beleszólása az egyetem életébe, amit Bach, a polgári (liberális) társadalom ezen képviselője paradox módon támogatott, azoknak az etatista törekvéseknek felelt meg, amelyek Ausztriában még liberális körökben is hagyománnyal rendelkeztek.

Ilyen oldalról nézve a miniszterek oktatási politikája az általános társadalompolitika következetes folytatása volt, és megfelelt annak a társadalmi ideálnak, amelynek megvalósítására törekedtek.

Az 1856. június 25-i legfelsőbb döntés, amelyben a császár meghatározta a bécsi egyetem jövőbeli státusát, nem követte teljesen Thun elképzeléseit: A nem oktató doktorok, Thun javaslatához képest, túl nagy hatalmat kaptak (részt vehettek a dékán választásban). A döntő különbség azonban az volt, hogy a karok élére ismét tanulmányi igazgatók kerültek.⁵¹

⁴⁶ Tanulmányos a Thunhoz közelálló Joseph Alexander v. Helfert helyettes államtitkár írása: Über Nationalgeschichte und dem gegenwärtigen Stand ihrer Pflege. Prag 1853.; *Heindl*: Universitätsreform und politisches Programm. 79 és 92.

⁴⁷ L.: II.

⁴⁸ *Thienen-Adlerflycht*, 30.

⁴⁹ *Brigitte Mazohl-Wallnig*: Lo sviluppo de la problematica costituzionale dopo la rivoluzione del '48. In: La dinamica statale austriaca nel XVIII–XIX. secolo, a cura di Pierangelo Schiera. Bologna 1981. 321.

⁵⁰ A „Hof- und Staatshandbuch des Kaiserthumes Österreichs” 1856-ra vonatkozóan 295 tagot számlál a jogi kar doktori kollégiumában, a többi között ilyen kiemelkedő neveket: Sommaruga felső-ausztriai bírósági elnök, Pilgram állami és konferenciatanácsos, Vesque v. Püttlingen miniszteri tanácsos, Hye v. Glunek miniszteri tanácsos, Theobald Rizy főállamügyész, Pipitz államtanácsos, Tomaschek miniszteri tanácsos, Johann Perthaler megyei bírósági tanácsos, Moritz v. Schmerling lovag, államügyész, Adolph Ficker statisztikus, Franz Erb, a Jsu-, Hof- und Staatsarchiv igazgatója, Mühlfeld, Karl Griska, Johann Nepomuk Berger és August Bach ügyvédek, az utóbbi, Alexander Bach fivére.

⁵¹ Ez az uralkodói határozat Thun 1854. június 4-i felterjesztésére született: HHSTA., Kab. Kanzlei, MCZ. 1908/1854. (Nyomtatásban in „Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867”. III. Abteilung. Band 3.). Így szól: „Arra az esetre, ha a kar nem oktató tagjai szám szerint kevesebben lennének, mint az oktató tagok, a szavazás lebonyolítása érdekében a kar a doktori kollégium nem oktató tagjai közül megfelelő számú doktort kap” – és – „a Bécsi Egyetem négy karának élére általam kinevezett igazgatók kerülnek . . . Az igazgató egyben a kar feje és meg-

Valószínűleg ez volt az oka annak, hogy Thun oktatási miniszteri tevékenysége során többé nem terjesztett elő definitív javaslatot a bécsi egyetem státusára vonatkozólag,⁵² bár a császár erre felszólította,⁵³ hanem az „Akadémiai Hatóságok Szervezetéről szóló 1849. évi Ideiglenes Törvény” érvényét hosszabbították meg évről évre. Ezzel Thun megmentette a maga reformművét.⁵⁴

Csak 1873-ban, teljesen megváltozott körülmények között került sor végre egy, az akadémiai hatóságok szervezetéről⁵⁵ szóló definitív törvény meghozatalára, amely aztán egészen a közelmúltig érvényben volt.

Ebben már nem kapott helyet az elavult doktori kollégium intézménye. Viszont ezzel – más-ként ugyan, mint ahogy ezt Thun az 1850-es években javasolta –, az oktató doktorokat és a tudományos munkatársakat szintén kizárták az akadémiai testületekből. A törvény most már csak „oktatói kollégiumokat” ismert. Az egyetem katolikus jellege a katolikus-teológiai karra korlátozódott. Így győzedelmeskedett a modern egyetem elve.

Valamennyi javaslatban megfeledeztek azonban a diákságról. Bár az akadémiai nemzetek, amelyekbe 1848-ig a diákok szerveződtek,⁵⁶ bizonyos jóléti feladatokon, és a rektor választásán kívül (ez utóbbi az akadémiai nemzetek elnökei, a prokurátorok révén ment végbe), régen elvesztették funkciójukat, mégis legalább formális lehetőséget nyújtottak a diákok számára, hogy integrálódjanak az egyetem életébe. Az akadémiai nemzetek feloszlításának szükségességéről mindenki meg volt győződve. A legfontosabb érvként említették, hogy a négy uralkodó monarchiai nemzet (német, magyar, szláv és olasz) szerinti felosztás szeparatista tendenciák kialakulásához vezethet.⁵⁷ A legkomolyabban azt gondolták, hogy a diákszervezetek elnyomásával politikailag semlegesíteni lehet a diákokat. A valóság ennek éppen ellenkezője volt, és ez messzemenő következményekkel járt Ausztria jövője szempontjából.

Mintegy pótlékként, a diákok a zászlóvivő testületekben kerestek menedéket, a német egysületi élet példájának nyomán. A hivatalos tilalom ellenére az egyetemen kívül számos diákszövetség jött létre,⁵⁸ különösen az Ausztria számára szerencsétlen kimenetelű francia-piemonti háború után. Más diákképviselői szervek hiányában megtúrták, hogy ezek – első ízben az 1859-es (nov. 7–13.) Schiller-ünnepségek alkalmával – hivatalosan, színpompával a diákság hivatalos képviselőiként jelenhessenek meg.

Thunnak az az elképzelése, hogy az általa az egyetemekre hívott német konzervatív-katolikus professzorok jó osztrák állampatrióta szellemben fogják nevelni az osztrák diákokat, tévesnek bizonyult.⁵⁹ A német professzorok – Német Birodalom-kultuszukkal – jó osztrák hazafiak nevelése helyett egészen más erők kezére játszottak. És ezen kívül: amikor a diákok intenzívebben kezdtek foglalkozni a csodált német tudományokkal, észrevették, hogy ezeket áthatja a liberális szelleme, és hogy azok, – a történelem és a jogtörténet – a liberális nemzet-állameszme hasznos pro-

határozott szabályok alapján (melyek szerint az alapokmányban foglaltaknak megfelelően kérelmeket lehet felém előterjeszteni), az igazgató bizonyos ügyek tekintetében a rendes professzorokat, tényleges oktatási tárgyak tekintetében pedig a rendkívüli professzorokat is kihallgathatja, más ügyeket viszont köteles a kar elé terjeszteni.”

⁵² Bár 1856-ban feliratot intézett a császárhoz, melyben kérte, hogy tekintsen el a doktorok hatalmának tervezett kiterjesztésétől, és mindenekelőtt az oktatási igazgatók intézményének létrehozásától. (AVA., UM., AR. gyűjtemény, Nr. 1414/1856). A feliratot azonban 1860-ban, miután Thun oktatási miniszteri állásából visszavonult, a „nem expedált” megjegyzéssel látták el.

⁵³ Ez az 1859. június 4-i császári határozattal történt meg, Thun 1854. június 4-i felterjesztésére. HHSTA., Kab. Kanzlei, MCZ. 1801/1854; I. még a Reichsrat, Gremialakten 606/1859, 618/1859.

⁵⁴ RGBl. Nr. 165/1856, Nr. 161/1857.

⁵⁵ 1873. április 27-i törvény, BGBl. Nr. 63/1873.

⁵⁶ L.: II.

⁵⁷ Különösen Thun beszámolójában.

⁵⁸ *Gernot Stimmer*: Die Mythologisierung der Revolution von 1848. In: Student und Hochschule im 19. Jahrhundert. 271–281.

⁵⁹ *Lhotsky*: Das Ende des Josephinismus 546–549.

pagandaeszközei. Kezdetben a diákszervezeteket még a liberális és a nagynémet elemek uralták. A hatvanas években együtt harcoltak a professzorokkal az egyetem katolikus jellegének megszüntetéseért és demonstratív módon a professzorok oldalára álltak a konzervatív doktori kollégiumokkal szemben. De nagyon hamar bekövetkezett a szakadás a liberális nagynémet és a német nacionalista kisméretű diákok között, amit aztán a német nacionalista diákok radikalizálódása követett.⁶⁰ Ez aztán az ismert végzetes következményekkel járt az osztrák állameszme szempontjából és éppen ellentétes irányban hatott, mint ahogy Thun szerette volna – azaz nem erősítette az osztrák állampatriotizmust. A diákság német nacionalista irányban történő fejlődése még az első köztársaság idején is éreztette hatását.

Fordította: *Haidegger Judit*

⁶⁰ Elsősorban *Stimmer*: 271–281.